

<http://www.diva-portal.org>

This is the published version of a chapter published in *Efterkrigstidens samhällskontakter*.

Citation for the original published chapter:

Bennesved, P. (2019)

Katastrofen i Barsebäck och radioaktivitet som informationsproblem 1953-1973

In: Fredrik Norén & Emil Stjernholm (ed.), *Efterkrigstidens samhällskontakter* (pp. 185-215). Lund: Mediehistoria, Lunds universitet

Mediehistoriskt arkiv

N.B. When citing this work, cite the original published chapter.

Permanent link to this version:

<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:umu:diva-167433>

40. Lars J. Lundgren, *Försurningen på dagordningen: En bild av ett händelseförlopp 1966–1968* (Solna: Statens naturvårdsverk, 1991).
41. Brev från Sören Gunnarsson till Hans Palmstierna odaterat oktober 1967, 452/3/2 (HP ARBARK).
42. Brev från Hans Palmstierna till Sören Gunnarsson odaterat oktober 1967, 452/3/2 (HP ARBARK).
43. Brev från Hans Palmstierna till Sören Gunnarsson 6/11 1967, 452/3/2 (HP ARBARK).
44. Heidenblad, "From content to circulation", 274–282.
45. Sven Fagerberg, "Från kunskap till handling", *Dagens Nyheter* 3/12 1967.
46. Mötesprotokoll från forskningsberedningens sammanträde 4/12 1967. Från Birgitta Odéns efterlämnade papper som i väntan på formell arkivering förvaras vid Historiska institutionen i Lund.
47. Brev från Hans Palmstierna till Sven Fagerberg 7/12 1967, 452/3/2 (HP ARBARK).
48. Hans Palmstierna, "Vår smutsade värld", *Dagens Nyheter* 21/11 1967.
49. Hans Palmstierna, "Insikt, kunskap, handling", *Dagens Nyheter* 29/12 1967.
50. Leif Dahlberg & Pelle Snickars, "Inledning: Mot ett transmedialt berättande", *Berättande i olika medier*, red. Leif Dahlberg & Pelle Snickars (Stockholm: Mediehistoriskt arkiv, 2007), 10–11.
51. Gustaf Johansson, *När man skär i nuet faller framtiden ut: Den globala krisens bildvärld i Sverige under 1970-talet* (Uppsala: Uppsala universitet, 2018).
52. Agar, 579–584.

Katastrofen i Barsebäck och radioaktivitet som informationsproblem 1952–1973

Peter Bennesved

Tisdagen den 13 november 1973, runt klockan 11, utspelade sig en ofattbar katastrof över västra Skåne och Öresund. I en extrainsatt sändning från Sveriges radios *Ekot* berättades det att en av reaktorerna i det nybyggda kärnkraftverket Barsebäck hade havererat på grund av ett rörbrott i kylsystemet. Vid samma kritiska tidpunkt hade reaktorns nödkylningssystem inte lyckats häva temperaturökningen och härdsmltan var därmed ett faktum.

Enligt en radioreporter på plats skulle sprickbildningen efter härdsmltan ha resulterat i "en väldig massa radioaktiva gaser i luften i omgivningen" och stora mängder skulle också ha kommit ut i Öresund. På grund av vinden spreds mycket av gaserna mot Danmark, varpå Köpenhamn försattes i "största beredskap". *Ekots* korrespondent i Köpenhamn rapporterade att människor flydde i panik till skyddsrum och söderut från staden och att journalister stod i skyddsdräkter i borgmästarens presskonferenslokal. Tiotusentals Köpenhamnsbor löpte risk för livshotande skador, omkring 300 beräknades falla offer på den svenska sidan sundet. Läget var minst sagt allvarligt. Efter dessa iakttagelser intervjuades ett antal experter som implicit berättade att alla försök att undkomma var verkningslösa. De radioaktiva molnen var omöjliga att se (mätningar pågick dock) och eftersom haveriet skett för flera timmar sedan hade de flesta exponerats utan sin vetskap. Professor Hans-Olof Svedner från

Karolinska institutet i Stockholm kunde konstatera att det fanns stor risk för cancer och att ens framtida barn kunde få grava missbildningar, om man inte dog. Slutligen intervjuades före detta statsministern, tillika kända förespråkaren för utbyggnaden av kärnkraft i Sverige, Tage Erlander, som konstaterade att det hela nog skulle ordna sig trots allt och sedan tryckte på att de från regeringens sida i alla fall inte sagt ”att det aldrig kunde hända. Men det är ju en väldigt, väldigt, väldigt liten sannolikhet, det vill jag påpeka”.¹

Nyhetsreportaget var givetvis fingerat och samtliga röster framfördes av skådespelare. Experterna fanns inte på riktigt. Något havererat kärnkraftverk fanns inte. Omständigheterna stämde inte heller med verkligheten. För det första hade Barsebäck inte ens startats än och något radioaktivt material fanns inte på plats. Hösten 1973 fanns bara ett yttre skal av Barsebäcksverket. För det andra hade reportagets katastrof utspelats elva år fram i tiden, 1984, i en fiktiv tid då det svenska kärnenergi-programmet var realiserat. Syftet var inte nödvändigtvis att skrämmas, utan snarare att skapa en intresseväckande fond för att diskutera kärnkraftens för- och nackdelar för Sverige, ett ämne som under 1973 blivit allt viktigare för både allmänheten och politikerna.

Sändningen skulle föregå en längre inspelad debatt mellan författaren Per Kågesson och en representant från Centrala driftsledningen (CDL).² Ungdomsredaktionen, som då hade endast ett segment på den annars bredare underhållningskanalen p3, hade samlat ett antal kollegor på Sveriges radio och satt samman den fejkade nyhetssändningen, med inspiration hämtad från regissören Stellan Olssons film *Deadline* från 1971 och den klassiska sändningen av Orson Welles *War of the worlds* i USA 1938.³ Tematiken kom från Per Kågessons nyutkomna debattbok *Stoppa kärnkraften!* Tilltaget med det fejkade nyhetsreportaget låg också i linje med ungdomsprogrammet ”oppositionella linje” och dess försök att arbeta mer pedagogiskt med intresseväckande och roliga inslag för att skapa debatt.⁴

Intresseväckande blev det också. Dagen efter sändningen pryddes kvälls- och dagstidningar av rubriker om panik i Skåne och samtliga etermedia

1. Sydsvenska Dagbladets löpsedel den 14 november 1973.

rapporterade om händelsen.⁵ Publikstatistiken visade att över en miljon människor hade haft sina mottagare påslagna när p3 sände sitt program, och press och tv berättade om hur folk hade flytt i panik och ringt till polisen och brandkåren.⁶ I tidningar som *Dagens Nyheter* och *Svenska Dagbladet* och i eternyheter spreds rykten om att ett femtiotal människor i Lund enligt uppgift hade köat till skyddsrum.⁷ Ganska snabbt stod det klart att någon masspanik inte tilldragit sig i verkligheten, men för totalförsvarets myndigheter signalerade händelsen ändå stort allvar. Försvaret och civilförsvaret engagerade sig omedelbart och begärde bandinspelningar av radioprogrammet.⁸ Beredskapsnämnden för psykologiskt försvar beställde en rapport om händelsen från ett antal forskare vid Lunds universitet.⁹ Sveriges radio anmälde även själva programmet till Radionämnden, och riksdagspolitiker fick propåer om att liknande sändningar måste förbjudas helt i svensk radio. Även industrins företrädare framträdde. ”Skrämselpropaganda”, hävdade en förbittrad Göran Ekberg, vd för Sydkraft och högsta ansvarig för Barsebäcksverket, i *Rapports* nyhetsreportage på tv2 kvällen den 14 november, och fortsatte:

En sådan händelse som Sveriges radio hittade på kommer vi aldrig att få uppleva. Den är inte gjord för att informera oss om någonting, utan den är gjord för att skrämja folk från kärnkraften.¹⁰

Katastrofen i Barsebäck är i dag en bortglömd bit mediehistoria vars händelseförlopp sätter fingret på ett regimskifte i den offentliga diskursen om radioaktivitet och miljöfrågor som skedde under 1970-talets början. Syftet med den här texten är att beskriva bakgrunden till detta skifte och därmed på vilket sätt de två decennierna som föregick ungdomsredaktionens program hjälpte till att möjliggöra en ny form av kritik mot kärnkraft. Av myndigheterna sedan länge använda informationsstrategier gällande radioaktivitet skapade möjligheter, och banade delvis väg, för ett regimskifte i vem som ägde problemformuleringen och följaktligen ur vilket perspektiv situationen skulle skildras. I kapitlets andra empiriska del lyfts p3:s radiosändning också fram som ett symboliskt uttryck för det konfliktfyllda i detta regimskifte.

Göran Ekbergs ovan citerade utfall i tv2 är vägledande för min studie. Ekbergs ord hänvisar till ett speciellt sätt att informera om nukleära katastrofer, vilket han tyckte radioprogrammet hade misslyckats med och därmed hade dess reportage fallit in i kategorin skrämselpropaganda i stället. Vad var det för tradition Ekberg hänvisade till i sitt uttalande? Hur informerade egentligen totalförsvarets myndigheter om radioaktivitetens problem under 1950- och 1960-talen? Och med denna äldre variant av informationsförmedling som kontext, hur kan vi förstå det kontroversiella i och panikstämningen med anledning av en händelse som radiosändningen om katastrofen i Barsebäck (från och med nu benämnd som Barsebäckskontroversen)?

Som verktyg och struktur för texten används ett antal analytiska koncept, som belyser den här förändringsprocessen. För 1950-talets radioaktivitetsdiskurs används devisen *söndra och härska* som ledord, och för 1970-talets radioaktivitetsdiskurs används *sammansmältning och regimskifte*. I sin helhet visar undersökningen för det första vikten av kontext och avsändare när information om teknologiska risker ska kommuniceras. Vem som ägde berättelsen om radioaktivitetens problem, och hur den berättades, var avgörande för huruvida informationen mottogs med lugn eller med panik hos de grupper som hade ansvaret för kärntekniken och dess risker. För det andra visar undersökningen hur ett sätt att informera kan få svåröverskådliga och problematiska effekter på lång sikt, och hur samhälle, näringsliv och myndigheter reagerar när sådana informationsproblem uppdragas.

Barsebäckskontroversen i skärningspunkten mellan något nytt och något gammalt

Som Monika Djerf Pierre har visat i sin avhandling *Gröna nyheter* var det tidiga 1970-talet i Sverige en tid för en ny form av kritisk miljöjournalistik, som också berörde kärnkraft.¹¹ Även idéhistorikern Jonas Anshelm har påpekat etableringen av en motdiskurs till kärnkraften under 1970-talets

första år.¹² En koppling mellan miljödebatten, radioprogrammet och kärnkraftsfrågorna gjordes också av dem som kom att utreda konsekvenserna av p3:s radioprogram. I rapporten *Katastrofen i Barsebäck: En fingerad nyhetsändning och dess följder*, från 1974 och beställd av Beredskapsnämnden för psykologiskt försvar, konstaterade författarna att åren före sändningen präglats av Vindelälvsproblematiken, Socialdemokraternas omorientering mot en ödmjukare hållning i kärnkraftsfrågan och ett ökat intresse hos allmänheten för miljöfrågor så som energi- och resursutnyttjande. Författare och debattörer som Gösta Ehrensverd och Hannes Alfvén togs upp som exempel på experter vilkas kritik mot bland annat kärnkraften hade fått allt större inflytande i politiken.¹³

Barsebäckskontroversen uppstår alltså precis i början till ett nytt kapitel i svensk miljöpolitik. Det är också ett nationellt exempel på en internationellt växande folklig kritik mot fissions- och fusionsteknik överlag, som kan inrymmas i det som historiker har kallat för den ekologiska vändningen (*ecological turn*) eller den ekologiska rörelsen (*ecological moment*).¹⁴ Det fingerade nyhetsinslaget och debattprogrammet efter sammanfaller väl med den brittiske historikern Jon Agars analys av de internationellt genomgripande omvälvningarna under 1960- och 1970-talen av forskarnas roller och vetenskapssyn. Agar menar att dessa decennier präglades av ett slags väderomställning (*sea change*) inom politiken, journalistiken och vetenskapssamfundet.¹⁵ Expert ställdes mot expert i offentliga sammanhang, och journalisterna började själva ta ett större ansvar för att ifrågasätta och skapa debatt med draghjälp av särskilt inflytelserika personer från vetenskapligt håll. I samband med detta anknöt journalisterna också, eller kanske rättare sagt anslöt de sig, till en växande folklig och delvis internationell proteströrelse mot ett så kallat expertvälde, där kärntekniken och den osynliga radioaktiviteten hade stort symbolvärde.

Men om denna miljöväändning under början på 1970-talet innebar något delvis nytt, innebar den också slutet på något gammalt. Barsebäckskontroversen markerar en början på slutet av en två decennier lång era av statligt sanktionerade strävanden för information om radioaktivitet. För trots att det fingerade nyhetsinslaget skapade stort rabalder i sin samtid

var radioaktivitet som problem knappast något nytt i 1970-talets medielandskap. Riskerna med radioaktivitet, då förknippad med kärnvapen, hade skildrats av statens representanter sedan 1950-talets början genom civilförsvarets organisationer och utbildningar och i tv, radio och dagspress, men aldrig tillstymmelsevis skapat sådana rubriker. Det gick till exempel alldeles utmärkt för Kungliga civilförsvarsstyrelsen att 1958, i tv på bästa sändningstid, iscensätta en atombombsexplosion över Malmö med montage och suggestiva illustrationer utan att det skapade någon större kontrovers.¹⁶ Till detta kan läggas en lång tradition av pliktuttagning och utbildning i civilförsvaret, storskaliga utrymningsövningar och massdistribution av civilförsvarsbroschyrer, som sammantaget på ett genomgripande sätt förmedlade bland annat radioaktivitetens problem.¹⁷ Byggstenarna för en rädslo diskurs kring radioaktivitet fanns alltså på plats under början av 1970-talet, men av någon anledning vändes dessa byggstenar uppochnär och vi fick det jag vill kalla för ett regimskifte i hur radioaktivitetens problem behandlas i etermedia och tidningspress.

Internationellt finns historiker som har försökt förklara relationerna mellan kalla krigets tidiga *Nuclear culture* eller *Cold War culture*,¹⁸ civilförsvarets information och propaganda och vad som sedan hände under 1970-talets progressiva miljöväändning. Vad gäller den sociala rörelsen har historikerna Holger Nehring och Spencer Weart visat att 1970-talets kärnkraftsmotstånd var direkt arvtogare till de antikärnvapenprotester som förekom i USA och England under 1950-talet.¹⁹ Beröringspunkterna mellan kalla krigets kärnvapenrisker och kärnkraftsteknikens dito och sedermera den sentida globala klimatpolitiken har också beskrivits. Till exempel har den amerikanske antropologen Joseph Masco hävdats att kalla krigets kärnvapenteknik fostrade fram en syn på globala hot som blev en förutsättning för att vi sedan skulle kunna diskutera klimatproblem på den nivå som vi nu gör. Speciellt lägger han stor vikt vid just radioaktiviteten med dess oöverskådliga spridningseffekter som den utlösande faktorn. Masco, med stöd av den amerikanske sociologen Guy Oakes, har också gjort en poäng av det amerikanska civilförsvarets funktion som stöddideologi för ett upprätthållande av det rådande militärindustriella

komplexet med kärnvapenindustrin i spetsen, där sådant som information och propaganda har haft en central roll.²⁰

De historievetenskapliga arbeten som gjorts på civilförsvaret i Sverige till dags dato har också försökt visa på kopplingar mellan den rådande politiska ideologin, teknikens framtidsvisioner och civilförsvarets propaganda och informationsarbete.²¹ Men sedan råder det i forskningen, med något undantag, täta skott mellan den senare svenska miljövändningen som Barsebäckskontroversen står för och den kärnvapeninfluerade beredskapskultur som rådde decennierna före.²² Sättet som Holger Nehring, Spencer R. Weart och Joseph Masco har försökt sammanfoga de två epokerna har ännu inte funnit sin motsvarighet i Sverige. Detta trots att även Sverige har tidiga exempel på protesterörelser mot kärnvapen som på många sätt kan vara en länk mellan 1950-talets beredskapskultur och 1970-talets miljörörelse och ge fördjupad förståelse för den ekologiska vändningen i Sverige. Som Jonas Anshelm har påpekat i samband med sin diskussion om protestgruppen Aktion mot svenskt atomvapen, AMSA, är det inte osannolikt att ”fem års varningar om den radioaktiva strålningens faror i samband med atomvapen” bidrog till etableringen av en kritik.²³ På senare tid har också historikern David Larsson Heidenblad pekat på den vetenskapliga elitens genombrott i offentligheten kring miljöfrågor under samma period. Genom en läsning av Rolf Edbergs debattinlägg under 1960-talet har han till exempel kunnat konstatera att Edbergs debattinlägg kan ses som ”ett eko från atomåldern och som ett förebud för den ekologiska vändningen”. I samband med det påpekade också Larsson Heidenblad bristen på koppling mellan de historievetenskapliga fält som har behandlat dessa två epoker.²⁴

Söndra och härska: Radioaktivitet som informationsproblem under 1950- och 1960-talen

Nyckeln till att förstå regimskiftet i synen på radioaktivitetens problem under miljövändningens 1970-tal, liksom vad Barsebäckskontroversen

bestod i, finns att hämta i två särdrag hos 1950- och 1960-talens informationsstrategi för radioaktivitet. Det var under dessa årtionden som byggenarna för 1970-talets rädslo diskurs grävdes fram av totalförsvaret.

I metodologiskt syfte kan skildringen under dessa årtionden av radioaktivitet som problem beskrivas utifrån två koncept, som kompletterade varandra. De kan namnges efter den välkända devisen ”söndra och härska”. Å ena sidan sönderdelades olika katastrofscenarion till lätthanterliga komponenter som var och en presenterades tillsammans med en teknisk lösning eller ett önskat beteende – söndringens princip. Denna söndring av katastrofscenarion möjliggjorde också en överföring av radioaktivitet som problem från kärnvapnets område till kärnenergin område. Å andra sidan presenterades dessa katastrofscenarion noggrant regisserade och under ständig kontroll – härskandets princip. Totalförsvaret, som innefattade försvarsmakt, ekonomisk beredskap, psykologiskt försvar och civilförsvaret, hade i stort sett monopol på hur krigsscenarion presenterades för offentligheten, i form av medieframträdanden men också genom utbildningsmöjligheter och kunskapsproduktion.

I det följande kommer jag att fokusera huvudsakligen på civilförsvaret och dess medieprodukter, eftersom det var den myndighet som stod närmast den stora delen av den vanliga befolkningen och hade ansvar för pliktuttagning och utbildning av de uttagna medborgarna. I slutändan var det också den som hade det största ansvaret för att informera om och i praktiken skydda medborgarna från radioaktivitetens risker sedan 1950-talets början, något den fortfarande var satt att göra när Barsebäckskontroversen utspelade sig.

Ett genomgående drag i totalförsvarets beskrivning av radioaktivitet som problem var försöket att dela upp krigshotets olika komponenter i hanterbara munsbitar som var och en hade sin egen lösning, sin egen praktik eller sin egen teknik. På så sätt separerades radioaktiviteten från sitt faktiska ursprung, själva bomben, och hotet gjordes tekniskt och praktiskt hanterbart för medborgarna. Som informationsstrategi har den också ett tydligt ursprung i 1930-talets krishanteringsslitteratur. Den tekniska prosan och kategoriseringen av olika hot och försvarsmedel sönderdelade

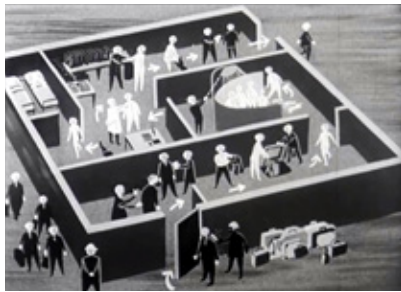
2. Öppningssekvens ur *Radiak: Vad är det? Hur skyddar man sig?* (Olle Jarneryd, 1962).

3. I underjordiska bunkrar sker allting under full kontroll. Civilförsvarspersonal tar emot information utifrån och förmedlar vidare utan att gripas av panik.

4. Den rättrådiga medborgaren i tidsenlig fedora och portfölj ger sig lugnt och sansat in i ett bergskyddsrum när atombombarna exploderar. Enligt rykten gav sig också folk av till skyddsrum i Lund efter ungdomsredaktionens sändning

5. Genom att gå in genom dörren och fullfölja de olika stegen kan radiakbeläggning enkelt tas bort. Väl ute på andra sidan är problemet löst.

6. Den enskilda familjen gör bäst i att avslappnat ta emot civilförsvarets information via vardagsrummets radio. Radioteknologin är central för civilförsvarets informationsuppdrag. Detta skapade också problem efter ungdomsredaktionens sändning eftersom deras tilltag tycktes underminera radions trovärdighet.

7. Nyhetsuppläsare och civilförsvarets personal meddelar vad som händer, även här via radio. Notera att det framför civilförsvarskvinnan syns en karta med spridningsområdet för ett radioaktivt moln.

gas- och luftkrigets samlade attack mot samhället och fick den att framstå som en serie tekniska problem som var för sig hade en tillämplig lösning.²⁵

Denna princip ärvdes in i efterkrigstiden och går att avläsa i det svenska totalförsvarets informationssträvanden för radioaktivitet. Det finns en stark ovilja att skildra både fissions- och fusionsbombens totala effekt. Ett vanligt förhållningssätt till vätebomben var att mediera dess effekter uppdelade i fyra komponenter, som alla behandlades separat: värmestrålning, strålning, lufttrycksvåg och slutligen radioaktivt nerfall.

Informationsfilmen *Radiak: Vad är det? Hur skyddar man sig?* från 1962 är ett tidstypiskt exempel (se Illustration 2–7). Filmen var en av tre som gjordes som en satsning mot radioaktivitet som problem under början av 1960-talet. Just denna var riktad till allmänheten och var tänkt att visas i tv. Speakerrösten berättade i inledningen om vätebombsattackens fyra faser, ackompanjerad av en animerad visualisering av hur en kärnladdning kunde se ut, för att sedan avskilja de andra för tillfället irrelevanta effekterna

och förflytta fokus från den enhetliga attacken till filmens huvudsakliga tema: radioaktivitet, radioaktiva moln, radioaktivitetens spridningseffekter och hur allt detta skulle hanteras.²⁶

I en artikelserie från 1956 i medlemstidningen *Tidskrift för svenskt civilförsvar*, byggd på en nyligen publicerad brittisk fackbok om kärnvapen, ägnade redaktionen det tredje numret av fyra helt och hållet åt radioaktivitet.²⁷ Även smalare publikationsformer, riktade till mer insatta eller anställda inom totalförsvaret, fungerade på liknande sätt. I den politiskt mycket viktiga och av överbefälhavaren författade ”Marspromemorian” från 1954, publicerad både i civilförsvarets egen bulletin *Aktuellt om civilförsvar* och i tidskriften *Kontakt med krigsmakten*, gick det att läsa om vätebombens effekter under rubriken ”Tekniska förhållanden”, som om en vätebomb huvudsakligen handlade om ett tekniskt problem.²⁸ Här fick riskerna och osäkerheten kring radioaktiviteten stort utrymme i jämförelse med de mer direkta konsekvenserna av vätebomberna. År 1965 lanserade tematidskriften *FOA orienterar om* ett temanummer där varje enskild komponent av atomstridsmedlet fick ett eget uppslag. Radioaktivitetens effekt på människan blev ett, värmestrålning ett annat, effekter på livsmedel och olika former av vapenbärare blev ett tredje, och så vidare.²⁹

Filmerna och artiklarna berättade alltså inte bara om kärnvapenexplosionens olika komponenter, syftet var också att upplysa om ett tydligt avgränsat praktiskt problem som berörde radioaktivt nerfall, endast.

Svaret på varför det ser ut såhär ligger i kärnvapnets uppbyggnad, men också i hur forskarna och ingenjörerna arbetade med det. Kärnvapnets faktiska tekniska specifikationer satte helt enkelt gränser för hur man kunde informera om den både till allmänhet och fackmän, vilket fick stora konsekvenser för hur radioaktivitet i samband med kärnkraft sedan kom att hanteras. Vid en kärnvapenexplosion blir också effekterna olika beroende på avståndet från epicentrum och därmed fanns det goda skäl att dela upp dessa och förklara dem som separata fenomen, eftersom varje effekt krävde olika former av skydd. Detta förhållande syns också i civilförsvarets organisatoriska lösningar. År 1960 kunde en rad tidningar rapportera att Civilförsvarsstyrelsens nya organisation innehöll omkring

”800 radiakspecialister” och ibland ”strålskyddsexperter” som från civilförsvarscentralerna skulle hjälpa till att hantera radioaktivitetsproblemen vid attacker mot svenska städer, till exempel genom att analysera de radioaktiva molnens spridning och riktning.³⁰

Även i FOA:s forskningsrapporter från 1960-talet finns liknande drag. Det var inget konstigt att en forskare arbetade med strålning och olika materials motståndskraft och en annan med sanering, medan en tredje arbetade med nerfallens spridning ur ett meteorologiskt perspektiv, eller påverkan på livsmedlen. I en del fall, till exempel i tidningen *FOA orienterar om* var det också forskarna själva som skrev artiklarna. Därmed kan man säga att söndringens princip i informationen om vätebombens olika effekter, radioaktiviteten inräknad, också handlade om själva fissions- och fusionsteknikens art och på vilket sätt den satte gränser och öppnade möjligheter för hur vätebombens alla effekter kunde medieras utan att skrämna någon.

Det är i mötet med allmänheten som konsekvenserna av detta sätt att informera blir problematiskt. I filmer som ovan nämnda *Radiak* förblev helhetseffekten av ett kärnvapenattentat mot samhället ur fokus, till förmån för ett navelskådande av den egna kroppen och hur den skulle hållas ren från det enskilt behandlade problemet radioaktivt nerfall. Den välkända broschyren *Om kriget kommer* som massdistribuerades under 1950- och 1960-talen är ett exempel.³¹ Under rubriken ”Hur skyddar du dig mot stridsgaser, radioaktiva ämnen och bakterier?” behandlades vapeneffekter inte utifrån de sätt de i praktiken skulle spridas med till exempel storskalig atombombning eller lokalt sabotage, det vill säga två radikalt olika former av attacker med radikalt olika effekter på samhället. I stället klumpades de ihop i kategorier baserade på hur de kunde hanteras rent praktiskt av civilbefolkningen vilket fick dem att framstå som ett antal likartade väderfenomen som plötsligt kunde slå till, och lösningen på de problem som uppstod var att stanna inomhus och hålla god hygien. Väderfenomen användes också som pedagogiska liknelser i texterna: radioaktiva ämnen kunde se ut som regn eller dimma, påstods det, och en plötslig atombomb kunde manifesteras sig som en blix, som i Illustration 8. Denna

Och när Du kommer till skyddsrummet

- Var lugn och behärskad.
- Följ skyddsrumsvaktens föreskrifter.
- Lugns de oroliga, hjälp äldre och barn.
- Lämnas inte skyddsrummet utan tillstånd.

Väntan i skyddsrummet är en övergående sak — hjälp till att göra den så dräglig som möjligt för så många som möjligt.

Överraskas Du av bombanfall utan föregående larm

gäller det i ännu högre grad att handla snabbt och omdöme- gille.

- Är Du ute i det fria — sök skydd i Din omedelbara närhet. Kasta Dig rakling intill närmaste vägg, i ett dike eller dylikt. Göm ansiktet i armarna. Så snart Du kan, sök skydd inomhus.
- Är Du inomhus — sök skydd i källaren. Men gör det kvickt.

Överraskas Ditt samhälle av en atombomb

si är yttersta snabbhet av nöden. Det gäller inte minuter eller sekunder. Ogenömligen måste Du ta skydd. En bländande blix är det första tecknet på explosionen.

- Är Du inomhus, kasta Dig under närmaste bord eller intill en vägg men ej mitt för ett fönster.
- Är Du utomhus, kasta Dig intill närmaste vägg, i ett dike eller annan fördjupning.

TVÅ punkter att minnas

- Skydda framförallt ansiktet — det är ju jämte händerna kroppens mest oskyddade del.
- Ligg kvar ordlig minst någon minut — så länge är den radioaktiva strålningen farlig.

Hur skyddar Du Dig mot stridsgaser, radioaktiva ämnen och bakterier?

Du kan inte vara säker på att det internationella förbudet mot stridsgaser och bakterier respekteras av angriparen. Du måste därför känna till hur Du kan skydda Dig också mot dessa stridsmedel.

Stridsgaser och radioaktiva ämnen

Stridsgaser kan spridas från flygplan. Radioaktiva ämnen kan spridas med vattenmassor, om en atombomb exploderar under vatten.

Stridsgaser och radioaktiva ämnen kan se ut som »regn» eller »dimma». Utsättes Du för detta, tänk på följande:

- Tag på gasmasken (den har Du fått om inte tidigare så vid beredskapsövning).
- Sök ogenömligen skydd inomhus eller under tak, så att »regnet» inte träffar Dig.
- Skydda ansiktet och händerna med kläderna — släng över Dig ett plagg medan Du springer.

- Tag av yttre kläder och skor, innan Du går in. Stanna kvar inomhus, tills Du får annan order.
- Tvätta ogenömligen kroppsdelen som Du vet eller misstänker ha utsatts för »regnet».
- Kör inte bil eller drick och stänk oskyddad.

Om bakterier används - några allmänna råd

- Iakttag noga renlighet och hygien.
- Tvätta händerna före varje måltid.
- Koka alltid dricksvattnet.

8. Tre problem med samma lösning: gasmask och god hygien. Notera också språket. De olika farorna beskrivs som väderfenomen som regn, dimma, moln och blix. Ur *Om kriget kommer: Vägledning för Sveriges medborgare* från 1952.

9. Fortfarande under 1960-talet är den enskildas hygien en central metod för att hantera radioaktivitetsproblemet. Damm och stoff är fienden och får inte tränga in. Här graderas också faran utifrån vilken typ av bostad du befinner dig i. Ett symboliskt radioaktivt regn faller över byggnaderna.

10. Precis som under det fejkade nyhetsinslaget 1973 var vinden och de radioaktiva molnen en osäker faktor. I *Om kriget kommer* från 1961 presenteras relationen mellan epicentrum och vindriktningen.

1/10 1/100 1/1000

efter 7 timmar efter 2 dygn efter 2 veckor

34

Strålningen från den radioaktiva beläggningen kan vara mycket kraftig den närmaste tiden efter explosionen men avtar snabbt. Den är efter de första sju timmarna bara 1/10 jämfört med strålningen en timme efter explosionen. Efter två dygn har strålningen minskat till 1/100 och efter två veckor till 1/1000. Det gäller alltså att ha ett bra skydd under den första tiden. Ditt skydd är bättre ju mera jord, betong eller annat material Du har mellan Dig och de ytor, på vilka det radioaktiva stoffet kan falla.

Där skyddsrum inte finns är källare under markytan det bästa skyddet. Om dörrar, fönstergluggar och andra öppningar täcks med sandlådor eller dylikt ökas skyddet. Damm och stoff blir hindras att tränga in.

1 1/20 1/100 1/1000

I en villakällare är strålningen 1/20, i källaren till ett stort tegelhus 1/100 och i ett normalskyddsrum bara 1/1000 jämfört med vad man är utsatt för om man är oskyddad. En vanlig utekällare ger också skydd.

35

FÖRSÖK UNDER ALLA OMSTÄNDIGHETER ATT KOMMA INOMHUS

Om Du misstänker att Du fått radioaktivt stoff på Dig, ta av ytterkläder och skor, sedan Du kommit under tak — men innan Du går in i skyddsrum eller bostadsrum.

- Tvätta mestadels utsetta delar av kroppen omsorgsfullt — ansikte, händer, händer.

32

Hur skyddar man sig vid radioaktiv beläggning?

Vid radioaktiv beläggning kommer civilförsvaret att ge oss radio eller flyglarm eller genom meddelande på annat sätt beordra allmänheten inom det hotade området att söka skydd. För kringliggande områden kommer varning att utsländas.

Explosionscentrum Vindriktning

Radioaktivt stoff som bildas vid en explosion sprida långt vägar med vinden.

Atombombens omedelbara verkan med oskyddade personer. Svåra, medelvära och lätta skador. Exempelvis över luftexplosion, av en 100 kilotonns atombomb.

6 500 m

6 000 m

4 500 m

4 000 m

2 500 m

3 000 m

4 000 m

5 500 m

RADIOAKTIV STRÅLNING

STÖTVÄGEN medelvära — lätta

VÄRME OCH LUFTSTRÅLNING

Stötvägens verkan mot byggnader (3-vånings murat hus utan terrängskydd)

avdramatisering gjorde tekniken och dess innehåll till det farliga, inte nödvändigtvis vapnets avsändare och avsändarens avsikter med en attack. Det var detta förhållande mellan hot och teknologi som också möjliggjorde en överföring av radioaktivitetens problem från ett område till ett annat.

Det andra viktiga särdraget i totalförsvarsmyndigheternas, men framförallt civilförsvarets, sätt att förmedla radioaktivitetens problem under 1950- och 1960-talen är den ständiga kontrollen över narrativet.³² Om en generell strategi var att söndra hotet som helhet, såg de också till att varje enskild komponent som föll ur söndringen förmedlades under strikt kontroll. Civilförsvarets organisationer, både myndigheten och frivilligrörelsen, var skickliga och progressiva marknadsförare och blev inte ifrågasatta i offentliga sammanhang. Under hela 1950- och 1960-talen arbetade de aktivt med att presentera bilder, texter och filmer som på olika sätt var tänkta att uppmärksamma befolkningen på kärnvapenkrigens risker. Mediering av katastrofförloppet och dess effekter kunde få stort utrymme, men givet civilförsvarsorganisationernas uppdrag var det en form av effekter som alltid hade en utväg. Hot presenterades alltid tillsammans med lugnande och försäkrande experter, praktiska tips och tekniska lösningar.

Med den sortens strategi var det till exempel helt rimligt att i direktsänd tv 1958 visualisera en vätebombsattack över Malmö stad inför en hel befolkning. Så länge katastrofen ackompanjerades av bilder på stram, koncentrerad och effektiv civilförsvarspersonal, placerade i atomsäkra ledningscentraler under jord, var narrativet och balansakten under kontroll (se även Illustration 3 från filmen *Radiak*). Tack vare inkommande observationer kunde personalen dessutom förutspå på sekunden när själva explosionen skulle ske.³³ Här fanns inget spår av osäkra variabler eller fallerande teknik. Detta var ett slags skyddsrumsperspektiv på katastrofer, som skulle förmedla trygghet och tillförsikt till sin publik. Förbestämda frågor ställdes sedan till civilförsvarets experter som satt avslappnade i studion.

När civilförsvarets omdaning under år 1960 presenterades i *Skånska Dagbladet* var det i samma anda. På en bild i artikeln åskådliggjorde ingenjör Knut Andersson med pekpinne och karta hur ett moln av radioaktivt

stoff skulle kunna komma inseglande mot Skåne efter ett atombombsanfall mot Köpenhamn. Scenariot var mycket likt den fingerade Barsebäckskatastrofen, med skillnaden att det handlade om kärnvapen och inte kärnkraft. Trots denna dystra vision kunde Bertil Finnberg, den av tidningen i samma artikel intervjuade polismästaren tillika civilförsvarschefen i Malmö, visa tillförsikt och hävda att ”situationen inte är hopplös”. Enligt Finnberg erbjöd källarvåningarna skydd, dessutom kom det snart information i svenskarnas brevlådor som tydligt kunde fungera som en profylax i sig: ”[D]et finns stora möjligheter att övervinna skadeverkningarna. Myndigheterna har gett ut lättfattliga och instruktiva anvisningar, som inom kort kommer att distribueras.”³⁴ Om det från journalisternas sida hade förekommit några kritiska frågor till Finnberg om nyttan med detta kom de i varje fall inte med i artikeln.

Storskaligheten i detta narrativ om kärnvapentekniken och radioaktivitetens problem bör inte heller underskattas. Många av de skrifter som nämns i detta kapitel är förvisso till sin natur smala och riktade till en liten men intresserad skara av fackmän och insatta. Det är egentligen bara broschyren *Om kriget kommer* som hade en närmast total spridning till landets alla hushåll.³⁵ Men civilförsvarets aktiviteter syntes och hördes också i radio och tv under 1950-talet, och i samband med civilförsvarsändelser av typen övningar, nya publikationer och färdigställda skyddsrumprojekt var det mediala pådraget förhållandevis stort. Civilförsvarsstyrelsen var därtill mycket förtjust i öppna och ambulerande utställningar under 1950-talet för att tillsammans med andra metoder hantera sin publika närvaro. Den var även en av de första myndigheterna i Sverige att skaffa en pressekreterare, och bland de första att på ett storskaligt vis lanserade sig själv och sin strategi i det nya etermediet televisionen under 1950-talet.³⁶

I viss mån hade också skyddsrumsskyltar och evakueringsplaner någon form av långsiktig effekt gentemot en större publik med sin omnipotenta närvaro i stadslandskapet. Det offentliga samtal som pågick om kärnvapnets och radioaktivitetens problem var ju, åtminstone i teorin, hela tiden matchat med materiella ting och övningar som erbjöd lösningar. I

vardagens trapphus fanns utrymningsplaner och i källaren fanns skyddsrum. Dessa existerade sida vid sida med storskaliga utrymningsövningar och enorma befolkningsskyddsrumprojekt, som i sig blev mediala händelser som skildrades i radio och i dagspress.³⁷ Tillsammans fungerade de – broschyrerna, filmerna, de materiella artefakterna och evenemangen – som situationer där kärnvapenkrigets problem skildrades och förmedlades, men ständigt med en lösning i sikte. De utstrålade en djup medvetenhet om kärnvapnet och dess effekter, samtidigt som de riktade medvetenheten mot en plats för skydd eller en handlingsplan för evakuering.

Kontrollen över informationen om radioaktivitetens problem var inte bara en fråga om medieprodukterna och artefakterna, det handlade till stor del om tvånget att ta del av denna information och vem som stack utbildningsmaterialet under näsan på människor. Svenska medborgare blev från och med 1950-talets början pliktuttagna till civilförsvartjänst vilket betydde att en stor del av befolkningen hade genomgått utbildningar om modern krigföring och alla dess komponenter hos civilförsvaret, och den var dessutom krigsplacerad. Under 1950-talet kunde Civilförsvarsstyrelsen skryta med att cirka 900 000 svenskar på något sätt var enrollerade i civilförsvarsorganisationen. I sin samtid ifrågasattes dessa siffror kraftigt, men det säger ändå något om ambitionen att rota civilförsvarets aktiviteter i den svenska statsapparaten och hos folket i stort. I rapporten *Allmänheten och civilförsvaret* från 1966 kunde Beredskapsnämnden för psykologiskt försvar också konstatera att cirka 30 procent av befolkningen i Göteborg hade genomgått någon form av obligatorisk civilförsvarsutbildning, och därtill hade cirka 10 procent deltagit i frivilliga övningar. Författarna till denna rapport tyckte sig också kunna konstatera att omkring 90 procent av Göteborgarna hade fått broschyren *Om kriget kommer* och att ungefär 90 procent av dem vid något tillfälle hade läst den.³⁸ Avslutningsvis kan det noteras att *Sydsvenska Dagbladet* bara några dagar efter Barsebäckskontroversen rapporterade från Civilförsvarsförbundets riksstämman att omkring 68 000 personer hade utbildats av civilförsvaret så sent som under 1972–1973 och att man sedan 1961 hade utbildat sammanlagt över en miljon svenskar.³⁹

Sammansmältning och regimskifte: Barsebäckskontroversen och 1970-talets radioaktivitetsproblematik

Om 1950- och 1960-talens sätt att förmedla radioaktivitetens problem till Sveriges befolkning kan sägas präglas av sönrandets och härskandets taktik, framstår p3:s radioprogram och dess efterspel som något helt annat. Journalisterna beskrev ett katastrofförlopp i sin helhet i stället för uppdelat i beståndsdelar. De anknöt radioaktivitetsproblemet till Barsebäckverket, och lanserade dessutom detta narrativ som något utanför totalförsvarets kontroll. Därmed visade de på de tekniska lösningarnas felbarhet och utmanade civilförsvarets väletablerade lösningslogik. I jämförelse med 1950- och 1960-talens särdrag för informationen, söndra och härska, kan deras sätt att hantera radioaktivitetsproblem därför i stället beskrivas som *sammansmältning och regimskifte*. För det första handlade det om ett återinförande av radioaktivitet som problem in i en helhetsbild av död och samhällskollaps, för det andra tog de berättelsen ifrån den gruppering som tidigare ägt den för att skildra den ur andra perspektiv, som de ansåg angelägna.

Det kontroversiella i Barsebäckskontroversen var inte radioaktivitetens faror i sig. Problemen med den var sedan länge kända genom informationssträvanden rörande kärnvapenhotet. Radioaktiva moln som svävade över Skåne och Danmark var väl etablerade hotbilder. I samband med Barsebäckskontroversen var det snarare frågan om en sammansmältning av två olika samhällsproblem som funnits sida vid sida under en tid.⁴⁰ För sociologerna vid Lunds universitet som sattes att utreda radiosändningen och dess efterspel var det tydligt att de rädslor som befolkningen i närheten av Barsebäckverket uppvisade kunde kopplas till kärnvapnet och dess risker.

I rapporten från 1974 kunde författarna efter intervjuer och undersökningar konstatera att kunskapsnivån rörande kärnkraft var låg, men allmänheten runt Barsebäck förstod att ”det finns vissa risker med kärnkraften, som har att göra med radioaktivitet” och att ”kärnkraft och radioaktivitet finns också hos det mest fruktansvärda krigsvapnet, atom-

bomben”. De uttryckte tankar som: ”kanske kan ett kärnkraftverk explodera ungefär som en atombomb (kärnkraftverket i Barsebäck kallas också i dagligt tal Atomverket)”. Författarna kunde dessutom konstatera att Barsebäcksverket associerades med frågor som hade väckts i samband med den växande miljörörelsen: ”Kärnkraften ger mycket energi och kan göra att vi inte behöver röra våra återstående älvor”, och ”[riskerna] ligger inte minst i avfallet, som måste förvaras på ett säkert sätt mycket länge – i många hundra år.”⁴¹ Det var denna matris av åsikter som rapportförfattarna efter sina eftersökningar ansåg ligga till grund både för journalisternas agerande och för de oroliga reaktioner hos allmänheten som visade sig i den fingerade katastrofens efterspel. Radioaktivitet enligt den äldre förståelsen kopplad till kärnvapnet tycktes alltså smälta samman med Barsebäcksverket och de miljöfrågor som en sådan stor satsning väckte i sin samtid.

Barsebäcksborna var inte ensamma om att göra kopplingar mellan kärnkraft och kärnvapen. I den samtida pressdiskursen blev kärnkraftverken symboliskt farliga platser, som matchar rapportförfattarnas analys av skåningarnas attityder. De svenska kärnkraftverken beskrevs i tidningspress som vulkaner eller någon annan form av opersonlig naturkraft, som laddats med den radioaktivitet som tidigare enbart tillhört kalla krigets militärpolitiska sfär. Se till exempel kvällstidningarna *Expressens* och *Aftonbladets* uppslag om den lastbil som under juni månad 1973 var på väg genom Sverige med uranbränsle som det nyöppnade Ringhalsverket skulle laddas med. Lastbilens resa skildrades av kvällstidningarna som okontrollerad och farlig, innehållande ett slags dödens element kallat ”dödslasten”.⁴² Den 15 november 1973, och med Barsebäckskontroversen som fond, intervjuade en reporter på *Aftonbladet* en familj som bodde nära Simpevarpsverket i Oskarshamn. I detta reportage kunde Barsebäcksbornas upplevelse och rädsla styrkas genom erfarenheter från människor som journalisterna menade faktiskt levde i den riktiga riskzonen.⁴³ Tidningen kunde i rubriken konstatera att ”Här skulle en kärn-katastrof kunna ske” och i bildtexten gick det att läsa: ”[D]et är bara i Oskarshamn som en kärnexplosion eller läckage i verkligheten kan inträffa”.⁴⁴

I tidningarnas reportage både om Ringhals och Simpevarpsverket verkade det vara uranet som fungerade som det materiella medium som förde riskfaktorn från vapen till reaktor. Atomverken apterades med uranet som en bomb vilket gjorde de två tekniska konstruktionerna symboliskt liktydiga ur ett riskperspektiv. Sådana visioner tycktes också få stöd från annat håll, till exempel från debattboks författare som menade att den nya bidadrektorotypen som Barsebäck skulle installeras med kunde betraktas som en ”potentiell atombomb”.⁴⁵

Den symboliska sammansmältningen av atombomb och atomverk syns också i den verkliga och påstådda paniken i Skåne. Enligt tidningar och radio tycktes folk reagera som om ett kärnvapen hade exploderat och ett krig hade brutit ut. Några av de personer som intervjuades av rapportförfattarna i efterhand kunde uttrycka sådana känslor bokstavligen: ”Jag skulle tänka mig som om ett krig hade brutit ut. Allt är slut, nu ska vi dö ... tänkte gå ut till min man men så kom han med traktorn välbehållen.”⁴⁶ Sveriges radio hade själva använt orden ”explodera” och ”explosion” i sin rapportering vilket ytterligare konnoterade krigsstämning, och *Sydsvenska Dagbladet* berättade den 14 november att ”Kärnkraftverket i Barsebäck sprängdes i ungdomsprogram”. Det spreds också rykten om långa köer och panikartad flykt ner till skyddsrum i Lund och Köpenhamn för att undkomma de påstådda radioaktiva molnen och att tusentals höll på att evakueras i Danmark. Dessa påståenden hade sitt ursprung i den uppdiktade nyhetssändningen, spreds via etermedierna på kvällen och förstärktes enligt rapportförfattarna via snabb ryktesspridning journalister emellan, för att sedan hitta hem i dags- och kvällstidningarnas förstasidor dagarna efter. Oavsett sanningshalten i att folk sprang till skyddsrummen vittnar ryktet om att radioaktiviteten snabbt associerades till risktänkandet och de strategier och säkra platser som civilförsvaret sedan länge riktat medborgarna mot i händelse av ett kärnvapenanslag. Om ett atomkraftverk kunde sprängas som en atombomb var det ju begripligt att skyddsrum ansågs vara den plats där medborgaren kunde få skydd från effekterna.

Med denna bakgrund är det enkelt att förstå varför nyhetsprogrammet *Aktuellt* i tv1 valde att spela upp delar av det fingerade radioprogrammet

dagen efter, mot en fond av en kärnvapenexplosion. P3 hade visat tolkningsmöjligheterna och andra mediehus slog helt enkelt mynt av det. Detta sätt att skildra en kärnkraftskatastrof var dock inte uppskattat av alla. *Aktuellt*s redaktion blev anmäld omgående, liksom radioprogrammet.⁴⁷ Här skönjes en maktkamp i efterspelet i hur denna händelse egentligen skulle tolkas. I allt väsentligt hade Barsebäckskontroversen i media skildrats som ett slags atombombsexplosion, en bild som ansågs felaktig och som företrädare för det svenska kärnkraftsprogrammet aktivt arbetade mot. Visionen om en katastrof gick helt i strid med industrins och energipolitikens intressen. Anmälan mot *Aktuellt* kom också från Sydkraft AB, det företag som byggde Barsebäckverket,⁴⁸ och i *Dagens Nyheter* och *Arbetets* rapportering dagarna efter märktes att kritiken mot journalister hade varit direkt och hård. I ett försök att göra bot och lappa ihop rädslorna med det som ansågs vara korrekt information skrev tidningarna att Barsebäckverket inte var lika farligt som en atombomb och inte heller kunde explodera som en: ”Detta är fakta om Barsebäck: Kan inte bli atombomb”, skrev *Arbetet* och ”Dagens kärnkraftverk blir aldrig atombomb”, skrev *Dagens Nyheter*.⁴⁹ Det fanns, med andra ord, ett rätt och ett fel sätt att berätta om katastrofer av detta slag och det rätta och traditionella sättet hade blivit utmanat av p3:s programinslag. Ekbergs uttalande om ”skrämselpropaganda” i tv2, påbörjandet av Rosengrens utredning och Sveriges radios offentliga ursäkter är andra exempel på att det handlade om en konfliktfylld politisk process.

Den skiftande maktbalansen som här gav sig till känna hade Sydkrafts representanter identifierat redan före Barsebäckskontroversen. De arbetade även proaktivt med att bekämpa missuppfattningar med hjälp av rätt information. Bara två veckor före Barsebäckskontroversen hade Göran Ekberg framträtt i *Sydsvenska Dagbladet* i samband med att han var delaktig i organiserandet av en så kallad kärnkraftsdag i Riksdagshuset. Syftet var uttryckligen att ”åstadkomma balans i kärnenergidebatten”.⁵⁰ Huvudsakligen handlade detta om att, i enlighet med lösningslogiken, visa tekniska innovationer som kunde svara för de risker som kärnkraftsutbyggnaden innebar. Med det i åtanke blir också Göran Ekbergs stora

förtret efter den så kallade katastrofen i Barsebäck förståelig, eftersom händelsen undergrävde Sydkrafts informationskampanjer. Ungdomsredaktionens lek hade rivit ner en etablerad syn och maktbalansen i perspektiven måste utjämnas igen, tyckte Ekberg, gärna med en informationskampanj som verktyg. I *Dagens Nyheter* och i *Sydsvenska Dagbladet* uttalade han sig och berättade att han inte tänkte ge sig – rätt information måste fram:

Detta program har vållat skada inte bara för Sydkraft utan för hela landet. Allmänheten har bibringats en totalt felaktig uppfattning om kärnkraft och kärnkraftverk. [...] Vi har försökt bygga upp ett förtroende för våra åtgärder hos den berörda befolkningen, och så rivs det ned i ett slag. Men vi måste komma tillbaka med en ny kampanj för att bygga upp förtroendet igen.⁵¹

Från de anklagades bänk såg man på saken annorlunda. Ungdomsredaktionen själva ursäktade sig med att den ”på senare tid kommit att bli mer ’pedagogisk’” och ville göra program som var ”kul” och ”lockande”,⁵² men bakom talet om det pedagogiska låg också tydliga politiska motiv. Precis som Jon Agar med stöd av Dorothy Nelkin har påpekat, att en del av 1960-talets så kallade väderomställning var att bland annat journalisterna axlade en ny typ av samhällsansvar och nu tog för sig på ett nytt sätt i offentligheten runt kärnkraftsfrågan,⁵³ och det är just denna obalans som Ekberg försökte återställa. Journalisternas underliggande politiska motiv deklarerade de också själva när de blev intervjuade dagen efter av tv2:s *Rapport*. Kaxigt med armarna i kors hävdade p3:s journalister att folk inte verkade ha förstått konsekvenserna av vad ”myndigheterna” och ”pamparna” talade om, och att programmet redan hade visat sig ha god effekt i detta avseende.⁵⁴

I efterspelet av sändningen blev också kärnkraftsmotståndare fram och uttalade sig offentligt. Till exempel försvarade Per Kågesson journalisterna på p3, och med hans speciella formulering av problemet blev frågan om makten över berättelsen explicit. Barsebäckskontroversen, tyckte Kågesson, var en fråga om två ståndpunkter i konflikt som tycktes ha nått

jämvikt. Nu stod ord mot ord, eller med Kågeessons formulering, propaganda mot propaganda:

Sydkraftschefen har i en intervju sagt att radioprogrammet var skräckpropaganda. På den punkten håller jag med honom. Men när han sedan säger att kärnkraften är vår enda chans i framtiden, ja då bedriver också han skräckpropaganda.⁵⁵

Ungdomsredaktionens sätt att skildra radioaktivitet som problem var också väldigt annorlunda mot vad totalförsvaret tidigare ägnat sig åt. Dragkampen mellan rätt och fel syn på Barsebäck kan därför också tolkas utifrån perspektiv på själva katastrofförloppet. Kärnkraftsolyckan i Barsebäck skildrades som en händelse i sin helhet, därtill helt utan den praktiska lösningslogik som var så vanlig i civilförsvarets sätt att informera och som även representanterna från Sydkraft försökt frammana i samband med Barsebäckswerkets uppbyggnad. I stället för den upphuggna formen av information som tidigare lanserats presenterades ”katastrofen” som en sammansatt berättelse där samtliga konsekvenser framkom i ett och samma andetag. Allt tycktes ske samtidigt och alla åtgärder var för sena. De representanter för vetenskapen och staten som bedyrat fördelarna med kärnkraften och som skulle stå som garantier för dess säkra användning skildrades dessutom som senkomna, tafatta och utan verklighetsförankring. De tekniska lösningar som byggts in, till exempel nödkylningssystemet, hade inte heller fungerat, larmen och mätningarna hade dessutom kommit allt för sent. På detta sätt spelade p3:s ungdomsredaktion på räds-
lor och föreställningar om att talet om säkerhet och tekniska lösningar egentligen var ett luftslott. Jämför med hur en atombombsexplosion över Malmö skildrades i tv 1958 ur civilförsvarsbunkerns perspektiv: Där tycktes allt ske enligt plan och med teknisk precision. Nu, när en liknande katastrof berättades utifrån journalisternas perspektiv, bland vanligt folk på gatan, blev det kontroversiellt. Med andra ord: det var inte en fråga om *vad* som skildrades, utan *hur*.

I detta skifte blev tidigare nyttig samhällsinformation från statsmaktens sida remedierad av ungdomsredaktionen till, med Ekbergs ord, ”skrämsel-

propaganda”, riktad mot industrin och i förlängningen staten. Totalförsvaret, och framförallt civilförsvaret som tidigare alltid sett till att ha kontroll över katastrofbeskrivningarna och alltid försökt presentera civilförsvarets satsningar noggrant och regisserat i alla medier, fick nu se sin riskretorik nyttjas i en ny journalistisk och teknikkritisk kontext där de vanliga metoderna för skydd presenterades som värdelösa och där myndigheterna skildrades som tafatta. Detta verkade också spilla över på kärnkraftsindustrins försök att erbjuda samma sorts lösningslogik. Riskretoriken i denna nya tappning förklarar totalförsvarets behov att utreda och fastställa en syndabock direkt efter sändningen, och att frågan snabbt hamnade på riksdagsnivå med kravet att denna typ av ”realistiska” program skulle förbjudas. Händelsens enhetliga politiska symbolik var mycket större än sina beståndsdelar – nu handlade det om vem som skulle äga problemformuleringen.⁵⁶ Vems perspektiv skulle få dominera? Utöver förbudet krävde både politiker och journalistkollegor att p3:s ungdomsredaktion skulle få sparken. Detta trots att själva händelsen egentligen bara skilde sig från 1950-talets civilförsvarskampanjer i fråga om perspektiv.

Detta, som jag alltså kallar ett regimskifte i vem som äger berättelsen, behöver inte heller bara läsas genom en tolkning av medieringen utan det kan också uttydas i det praktiska. I och med försvarsbeslutet 1972, året innan Barsebäckskontroversen utspelade sig, lade totalförsvaret om sin strategi och lade ner den så kallade kärnvapendimensionen. I stället började försvarsmakten planera för begränsade krigsscenarioer med konventionella stridsmedel av den typ som använts under Vietnamkriget eller Koreakriget. Enligt historikern Wilhelm Agrell ledde detta bland annat till att civilförsvaret blev berövat sin hotbild.⁵⁷ En kärnvapenattack mot Sverige ansågs helt enkelt inte längre sannolik, och därmed hade civilförsvaret tappat en stor del av uppgiften det var satt att hantera. I samband med försvarets omläggning började regeringen också skära ner på civilförsvarets budget; speciellt problematiskt, menade byråchef på civilförsvarsstyrelsen Ivar Müller 1972, var att arbetet mot radioaktivitetsproblemet skulle bli lidande.⁵⁸

Detta betyder att journalistiken gjorde en vändning mot ett mer aktivistiskt förhållningssätt gentemot bland annat radioaktivitetens problem och tog över problemformuleringen, samtidigt som totalförsvaret på sitt håll skruvade ner ambitionerna för att informera om och hantera radioaktivitetens risker. Regimskiftet i vem som ägde problemformuleringen skedde alltså från två håll: å ena sidan handlade det om ett aktivt tagande från journalisternas sfär, å andra sidan ett successivt tillbakadragande från statens representanter.

★

Om vi betraktar helhetsbilden av hur radioaktivitetens problem medierades till allmänheten under 1950- och 1960-talen och dess anor än längre bakåt i tiden följer Barsebäckskontroversen 1973 en ganska förutsägbar logik. De två decennierna av radioaktivitetsdiskurs och radiosändningen och dess efterspel visar hur berättelsen om risken med kärnavapnets och radioaktiviteten i praktiken fungerade som en hörnsten i kritiken mot densamma under 1970-talet. I stället för att enbart beskriva 1970-talets motdiskurs till kärnkraften som en process i tillväxt från 1950-talet och framåt vill jag därmed snarare beskriva det i termer av en aktivistisk sammansmältning av bilder och riskdiskurser och som en form av samtida kontrollförlust från totalförsvarets sida.

Under lång tid fostrade totalförsvaret framgångsrikt svenskarna i att vara rädda för gas, bomber, atombomber och slutligen radioaktivitet, och detta fick stora konsekvenser under 1970-talet när det söndrade och kontrollerade narrativet togs över av en ny kritisk offentlighet som vände på perspektiven och hade en helt annan agenda med sitt sätt att informera. För totalförsvarets representanter blev gårdagens propaganda, helt enkelt, dagens informationsproblem.

Noter

1. Författarna fick tillgång till sändningen genom programchefens referensband. Originalsändningen finns inte tillgänglig via Svensk mediedatabas på Kungliga biblioteket eller Sveriges radios egna arkiv. En transkribering av hela sändningen finns däremot att läsa i Beredskapsnämndens för psykologiskt försvars rapport, Karl Erik Rosengren, Peter Arvidson och Dahn Sturesson, *Katastrofen i Barsebäck: En fingerad nyhetsändning och dess följder* (Stockholm, 1974), appendix A, 2–4. Delar av programmet kan även höras via tv2:s *Rapport 14/11 1973*.
2. Representanten från CDL var Gösta Agrenius, vd för Krångede AB. CDL var en samarbetsorganisation för svenska energibolag och bildades åren före andra världskriget. Rosengren, Arvidson & Sturesson, 21.
3. På 1970-talet var p3 riktad till en bredare lyssnargrupp med underhållningsprogram och populärmusik. Endast enskilda segment var riktade till ungdomar.
4. Redaktionen bestod av Lars Thornell, Bo Rehnberg och Rolf Egil Bergström. Se avsnittet ”Policy och programidé” i Rosengren, Arvidson & Sturesson, 22–23, 31.
5. Se till exempel ”Paniken spred sig till Danmark”, *Aftonbladet* 14/11 1973; ”Panik efter CHOCKEN I RADION”, *Expressen* 14/11 1973; ”Radiolyssnare i panik efter katastrofalarm”, *Dagens Nyheter* 14/11 1973; ”Panikscener efter fingerad atomkatastrof”, *Svenska Dagbladet* 14/11 1973; och ”PANIK I SKÅNE. Radion sände falskt eko om atomolycka: Människor på flykt”, *Sydsvenska Dagbladet*, 14/11 1973.
6. Publikstatistiken presenterades i tv2:s nyhetsreportage den 14 november 1973. Sveriges radio hade uppmätt att cirka 700 000 radiomottagare var påslagna plus ett par hundratusen tv-mottagare som sände p3:s program under pausbild. Se även referat från *Radioekot* och *Sydneytt* i Rosengren, Arvidson & Sturesson, 123–125.
7. Se refererat i Rosengren, Arvidson & Sturesson, 129.
8. Se till exempel ”Katastrofinslaget en miss’. Försvaret begär kopior”, *Svenska Dagbladet* 15/11 1973.
9. Se not 1.
10. *Rapport*, tv2, 14/11 1973. Tv2:s sändning finns också refererad i appendix i Rosengren, Arvidson & Sturesson, 41.
11. Se Monika Djerf Pierre, *Gröna nyheter: Miljöjournalistiken i televisionens nyhetsändringar 1961–1994* (Göteborg: Institutionen för journalistik och masskommunikation, 1996), 367–368.
12. Jonas Anshelm, *Mellan frälsning och domedag: Om kärnkraftens politiska idéhistoria i Sverige 1945–1999* (Eslöv: Brutus Östlings bokförlag Symposion, 2000), 116–120.

13. Rosengren, Arvidson & Stureson, 18–19; för en ingående analys av Gösta Ehrensvärds inflytande under perioden, se David Larsson Heidenblad, ”Framtidskunskap i cirkulation: Gösta Ehrensvärds diagnos och den svenska framtidsdebatten 1971–1972”, *Historisk tidskrift*, vol. 135, nr 4 2015.

14. För litteratur om den transnationella samtida utvecklingen, se Jon Agar, ”What happened in the sixties?”, *The British journal for the history of science*, vol. 41, nr 4 2008; Elke Seefried, ”Towards the limits to growth? The book and its reception in West Germany and Britain 1972–73”, *German Historical Institute London bulletin*, vol. 33, nr 3 2011; Astrid Mignon Kirchhof och Jan-Henrik Meyer, ”Global protest against nuclear power: Transfer and transnational exchange in the 1970s and 1980s”, *Historical social research/Historische Sozialforschung*, vol. 39, nr 1 2014; se även Holger Nehrings bidrag ”Genealogies of the ecological moment”, *Nature’s end: History and the environment*, red. Sverker Sörlin & Paul Warde (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2009); se även David Larsson Heidenblad, ”Ett ekologiskt genombrott? Rolf Edbergs bok och det globala krismedvetandet i Skandinavien 1966”, *Historisk Tidskrift*, vol. 95, nr 2 2016.

15. Se Agar, ”What Happened in the Sixties?”, 567.

16. Se till exempel tv-programmet *Vårt behov av trygghet* från 1958 och dagstidningsrecensionerna efteråt. *Vårt behov av trygghet*, tv1, 24/11 1958.

17. Civilförsvarets organisation debatterades vid flera tillfällen under 1950-talet men diskussionen handlade huvudsakligen om vilka metoder, material och organisationsmodeller som var mest lämpliga för att möta det nya kärnvapenhotet. Kritik från antimilitaristiskt håll fanns också men dryftades i huvudsak via organisationen Aktion mot svenskt atomvapen (AMSA), när ämnet var det svenska kärnvapenprogrammet. Se till exempel Anshelm, *Mellan frälsning och domedag*, 47–48; Magnus Hjort, ”Nationens livsfråga”: *Propaganda och upplysning i försvarets tjänst 1944–1963* (Stockholm: Santérus, 2004), 249–255.

18. För några portalverk inom fältet kalla kriget-kultur, se Paul S Boyer, *By the bomb’s early light: American thought and culture at the dawn of the atomic age* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1994); Guy Oakes, *The imaginary war: Civil defense and American Cold War culture* (New York: Oxford University Press, 1994); Margot A. Henriksen, *Dr. Strangelove’s America: Society and culture in the atomic age* (Berkeley, 1997); Laura McEnaney, *Civil defense begins at home: Militarization meets everyday life in the fifties* (Princeton: Princeton University Press, 2000). För europeiska och nordiska perspektiv, se Annette Vowinckel, Marcus M. Payk & Thomas Lindenberger, *Cold War cultures: Perspectives on Eastern and Western European societies* (New York: Berghahn Books, 2012); Valur Ingimundarson och Rosa

Magnúsdóttir, *Nordic Cold War cultures: Ideological promotion, public reception, and East-West interactions* (Helsingfors: Aleksanteri Institute, 2015).

19. Holger Nehring, ”National internationalists: British and West German protests against nuclear weapons, the politics of transnational communications and the social history of the Cold War, 1957–1964”, *Contemporary European History*, vol. 14, nr 4 2005; Spencer R. Weart, *The rise of nuclear fear* (Cambridge: Harvard University Press, 2012), 115.

20. Se till exempel Joseph Masco, ”’Survival is your business’: Engineering ruins and affect in nuclear America”, *Cultural anthropology*, vol. 23, nr 2 2012; Joseph Masco, ”The Age of Fallout”, *History of the present*, vol. 5, nr 2 2015; Oakes.

21. Marie Cronqvist, ”Det befästa folkhemmet: Kallt krig och varm välfärd i svensk civilförsvarskultur”, i *Fred i realpolitikens skugga*, red. Magnus Jerneck (Lund: Studentlitteratur, 2009); Marie Cronqvist, ”Utrymning i folkhemmet: Kalla kriget, välfärdsidyllen och den svenska civilförsvarskulturen 1961”, *Historisk tidskrift*, nr 3 2008; Cronqvist, ”Det befästa folkhemmet”; Peter Bennesved & Fredrik Norén, ”Urban catastrophe and sheltered salvation”, *Media history*, publicerad online juni 2018.

22. Se Larsson Heidenblad, ”Ett ekologiskt genombrott?”

23. Anshelm, 48. Vidare finns en intressant poäng att hämta från den sociologiska och statsvetenskapliga *risk management*-forskningen. I boken *Creating fear*, författad av sociologen David Altheide, diskuterar han processen rädsla-rubrik, rubrik-rädsla (*fear-to-topic, topic-to-fear*). Efter en extensiv mediebevakning av en katastrof eller kris skapas en allmän rädsloassociation till de rubriker, platser och personer som krisen handlat om. Som exempel lyfter han bland annat skolskjutningarna i Columbine, som i sitt efterspel har producerat en rädslo diskurs kring skolor.

24. Larsson Heidenblad, ”Ett ekologiskt genombrott?”, 248.

25. I både Sverige och USA har det här visat sig vara en viktig propagandastrategi för riskhanteringsorganisationer. Guy Oakes och Laura McEnaney har visat hur enkla metoder som cellofanplast runt maten och dammtorkning lanserades i amerikansk civilförsvarpropaganda under 1950-talet som sätt för hemmafrun att hantera kärnvapenhotet. Oakes, 117–129; McEnaney, 108–113. Även Cronqvist har diskuterat svenska motsvarigheter i ”Det befästa folkhemmet”.

26. *Radiak* (Olle Jarneryd, 1962). Filmen var tänkt att hantera problemen med de nya vätebomberna, men förstärkte drag som syntes tidigare till exempel i *Atom-bomben: Vad gör jag då?* (Håkan Bergström, 1952).

27. *Tidskrift för Sveriges civilförsvar* (Stockholm: Riksluftskyddsförbundet, 1956), 79.

28. "Civilförsvaret inför atomåldern", *Kontakt med krigsmakten*, nr 4 1955; *Aktuellt om civilförsvaret: Pm avseende revidering av civilförsvarfsplanläggningen* (Stockholm, 1955), 7–9; för en genomgång av försvarsmaktens strategiska omläggning i samband med överbefälhavarens promemoria från 1954, se Wilhelm Agrell, *Alliansfrihet och atom-bomber: Kontinuitet och förändring i den svenska försvarsdoktrinen från 1945 till 1982* (Stockholm: Liber Förlag, 1985), 201–223.
29. "Atomstridsmedel", *FOA orienterar om*, nr 4 1965.
30. Civilförsvarfsstyrelsens arkiv, Ö1 vol. 7, Krigsarkivet (KrA).
31. Civilförsvarfsstyrelsen, *Om kriget kommer: Vägledning för Sveriges medborgare* (Stockholm: Kungl. Civilförsvarfsstyrelsen, 1952 resp. 1961).
32. För en diskussion om civilförsvarets propagandastrategier från 1930- till och med 1950-talet, se även Bennesved & Norén.
33. Se till exempel, *Vårt behov av trygghet*, 24/11 1958; se även Bennesved & Norén.
34. *Skånska Dagbladet* 20/2 1960, "Radiakspialist nytt civilförsvarfsbegrepp".
35. Beredskapsnämnden för psykologiskt försvar försökte under 1960-talet fastställa hur väl informerade medborgarna var, se till exempel Kurt Törnqvist, *Allmänheten och civilförsvaret: En undersökning av kunskaper och attityder rörande civilförsvaret hos befolkningen i Göteborg* (Stockholm: Beredskapsnämnden för psykologiskt försvar, 1966).
36. Bennesved och Norén; Cronqvist, "Utrymning i folkhemmet"; se även Fredrik Norén, "Filmen i statens tjänst: Civilförsvarfsstyrelsens filmaktiviteter under kallkrigsåren 1949–1952", *Historisk tidskrift*, nr 1 2012, 43–44.
37. Se till exempel invigningen av Trossö skyddsrum i Karlskrona och generaldirektörens tal därvid, vol. 6, Åke Sundelins arkiv (KrA); skyddsrummen kunde också användas som utställningslokaler för att lansera Civilförsvarets aktiviteter, en tradition med anor från mellankrigstiden. Se till exempel rubriken "Utställningen i Trossö bör locka till lärarika besök" i *Blekinge Läns Tidning* 15/2 1960. För mer om utrymningsövningarna i Stockholm, Trollhättan och Västerås, se Cronqvist, "Utrymning i folkhemmet".
38. Se rapporten av Kurt Törnqvist red., *Allmänheten och civilförsvaret: En undersökning av kunskaper och attityder rörande civilförsvaret hos befolkningen i Göteborg* (Stockholm: Beredskapsnämnden för psykologiskt försvar, 1966).
39. "Civilförsvarets riksstämman: Har lärt en miljon självskydd", *Sydsvenska Dagbladet Snällposten*, 17/11 1973.
40. Rosengren, Arvidson & Sturesson, 18–20.
41. Samtliga citat i detta stycke är hämtade från Rosengren m.fl., 19–20.
42. *Aftonbladet* 27/6 1973. Även *Expressen* rapporterade om lastbilens ankomst till Ringhals samma dag.

43. *Aftonbladet* 15/11 1973.
44. *Aftonbladet* 15/11 1973.
45. "Det handlar om kärnkraften", *Sydsvenska Dagbladet Snällposten* 11/13 1973. Insändaren var skriven av Ann-Marie Westman, medförfattare till Hannes Alfvéns *Energi till döds? Studiebok i energi- och miljöproblemen* (Täby: Larson, Seelig, 1973).
46. Rosengren, Arvidson & Sturesson, 79.
47. Rosengren, Arvidson & Sturesson, 137.
48. Rosengren, Arvidson & Sturesson, 137.
49. Rosengren, Arvidson & Sturesson, 137. Se även hela uppslaget på sista sidan i *Dagens Nyheter* 15/11 1973.
50. *Sydsvenska Dagbladet Snällposten* 1/11 1973.
51. Citerat från Rosengren, Arvidson & Sturesson, 144.
52. Rosengren, Arvidson & Sturesson, 22–23.
53. Agar, "What Happened in the Sixties?", 576; se även Dorothy Nelkin, *Selling science: How the press covers science and technology* (New York: Freeman, 1995); samt Djerf Pierre, *Gröna nyheter*.
54. *Rapport*, tv2, 14/11 1973.
55. Rosengren, Arvidson & Sturesson, 145.
56. Som den amerikanske historikern Scott Gabriel Knowles skriver i artikeln "Learning from disaster": statlig risk- och katastrofhantering är en djupt politisk process där aktörerna sätter gränserna för ansvar och vems utsaga som ska tas på allvar. Scott Gabriel Knowles, "Learning from disaster? The history of technology and the future of disaster research", *Technology and culture*, vol. 55, nr 4 2014, 782.
57. Agrell, "Ett samhällsskydd för alla väder?".
58. "Civilförsvaret – håller det?", *Svenska Dagbladet* 30/7 1972.